

ELS MOLINS DE LA RIERA D’ALELLA

ÀLEX ASENSIO FERRER

La parròquia d'Alella —sovint sota l'advocació doble de Sant Feliu i de Sant Pere— se situava a l'extrem sud de la Marítima, a la vegueria de Barcelona. A l'entorn del primer mil·lenni la seva demarcació s'estenia a orient fins a la Pedra blanca (*Petra alba*) o Roca de Xeix i la serra de Teià (*Taiano*); a migjorn, fins a Palumeres i les ones del mar; a ponent, fins a l'església sufragània de Santa Susanna i el coll de Vendrans (*Puig Venrano*), i, a tramuntana, fins al Monte Ortono, que aniria de Font de Cera (*Fonte Sereno*) al Puig de Sannel o Saunel, i la carretera de Pebrell.¹

Tot i que alguns topònims han caigut en l'oblit, la descripció de les afrontacions és clara i permet afirmar que els límits fundacionals de la parròquia coincidien al mil·límetre amb l'orografia de la zona, de manera que aquella s'estructuraria perpendicular al mar, a l'entorn de la vall de la riera d'Alella i els seus tributaris: la Coma Clara i la Coma Fosca o Abundosa, i els torrents de Rials i del Sistres.

La xarxa hidrogràfica reproduïa un esquema arbori i constituïa l'element vertebrador i ordenador del territori per excel·lència. Només en el tram inferior, fent de contraforts a la plana, apareixien algunes fondalades isolades de menor entitat i recorregut, com el torrent d'Umbert, a llevant, i el de l'Auguera, a la part baixa de Vallcirera, a ponent.

Mercès a l'elevada capacitat d'absorció del seu sòl saulonenc, les lleres contribuïen a la recàrrega de l'aqüífer. I aquesta riquesa freàtica, degudament canalitzada i aconduïda per mitjà de mines i sèquies, no sols va possibilitar el regadiu i un desenvolupament pròsper de l'activitat agrícola, sinó que també hauria donat lloc a la construcció de tres molins fariners, primer a can Teixidor i més tard a can Jonch i can Sors.²

Del patrimoni reial al monopoli senyorial

A la Catalunya medieval, tant els molins com l'aigua necessària per fer-los funcionar eren patrimoni del rei. L'aigua era, a més, un recurs imprescindible per a l'agricultura; de la mateixa manera que la molta era un servei bàsic per a qualsevol comunitat camperola. En conseqüència, la possibilitat d'accedir-hi esdevenia una inversió en renda per a

¹ Arxiu Capitular de Barcelona (=ACB). Diplomatar de la catedral de Barcelona. Any 1067, febrer 14. B. 1125, Lib. Antiq. II, n. 441, f. 153-b.

² ASENSIO FERRER, Àlex. 'L'Aigua a Alella' a *Recordant... les veus d'Alella*. Alella, 2008. p. 184.

qui en tingués el domini directe, de manera que la monarquia va alienar-los a través de concessions emfitèutiques a diversos senyors jurisdiccional, tant laics com religiosos.

Per al cas d'Alella i Tiana, els reis Jaume II i Pere III infeudaren Jaume de Sant Climent i els seus successors com a senyors de totes les aigües; això és, els concediren el dret de minar i els habilitaren perquè n'administressin per sempre més els usos, incloent-hi la possibilitat d'establir a d'altri les esmentades aigües.

Ben aviat, aquests drets foren transferits a Pere Desplà, posseïdor de les Quatre Torres i titular, com a tal, de la Casa d'Alella. Com els seus noms indiquen, es tractava d'una antiga *domus* o masia fortificada que pertanyia als senyors del lloc, els quals gaudien de l'usdefruit d'una tercera part dels delmes de la parròquia, on tenien en alou diverses propietats i masos. Vet aquí perquè era també coneguda com la Casa del Terçó.

El 1520 els drets dels Desplà passaren per matrimoni als Gralla i a la fi del mateix segle XVI,³ també per casament, als Montcada, marquesos d'Aitona, que gaudiren de les rendes fins al 1670.⁴ Aleshores foren adquirides per Joan Baptista de Mata, els descendents del qual van emparentar, successivament, amb els Copons, els Novell i els Alòs.⁵ El 1852, totes les heretats, terres i censos foren comprats per Gil Bonaventura Fabra, pare del primer marquès d'Alella.

Durant segles, tots aquests llinatges maldaren zelosament per fer prevaler els seus drets sobre les aigües d'Alella, la qual cosa va donar origen a multitud de litigis que van perllongar-se, en alguns casos, fins a l'abolició de les regalies menors, el 1848, i encara molt més enllà.

L'any 1804 el masover de les Quatre Torres, Pere Ferran, responia com a testimoni davant del Tribunal de la Intendència a tres preguntes —qui en prenia aigua, en quina quantitat i a canvi de quines prestacions— i enumerava tots i cadascun dels masos alellencs, inclosos els tres que disposaven de molí:

«Que D. Francisco Planella paga cinco libras y un dinero, con cuatro gallinas por tierras que tiene establecidas, y agua que toma en su propia mina.

³ Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA). Reial Audiència. Plets Civils, 15108. Adjudicació dels béns que foren de Dn Fch Desplà a favor de Da Anna Desplà, muller del Magch Miquel Joan Gralla, mestre racional del Rei, rebuda en poder del notari de la Cúria Miquel Martí, a 16 d'abril de 1520.

⁴ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. Acord de casament i capítols matrimonials entre Lucrècia de Gralla i Francesc de Montcada, a 6 de febrer de 1552.

⁵ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 317, 409, 418. La compra incloïa «dicta turris [...] cum quibus vis tersonis, seu decimis, et censibus, et redditibus, et fructibus, cum dominatione directa quo omnia per purum, liberum et francum alodium ricipit».

Que José Jonch paga cuatro gallinas y doce pesetas por tierras establecidas y agua que toma de la riera más arriba de la mina de casa Mata.

Y por último Antonio Sors paga dos gallinas por la parte de agua que toma del rech o conducto más abajo de la casa de Mata».⁶

El molí de can Teixidor

De tornada d'una de les seves visites al mas familiar del marquès de Castellbell, el baró de Maldà, Rafael d'Amat, explica que «la riera de Alella desemboca al camí de la Marina entre lo castel de Montgat, sent entremitg de éstas la torre de casa Planella més amuntet de la carretera, dalt de un collat y lo moly sota».⁷ Encimbellada en una posició preeminent i ben arran de la platja d'Alella o Ribatge de mar, la masia rep actualment el nom de can Teixidor i es troba situada dins el terme municipal del Masnou.

La casa incorpora una torre de planta quadrada i disposa de capella pròpia, celler, forn, un molí fariner i una gran bassa annexa. Tot el conjunt està protegit per un pati clos a la part de ponent (on hi ha el barri d'entrada, porticat) i per un portentós mur de contenció a la part de migjorn que assegura les terres de l'era del davant de la casa i li confereix aires de baluard defensiu.

Panoràmica actual del safareig de can Teixidor / Àlex Asensio

L'accés al molí es troba a peu pla del camí Ral que antigament unia Barcelona i Mataró. El carcabà se situa dos metres i mig sota terra per incrementar la caiguda de l'aigua i exercir més pressió sobre el rodet que feia giravoltar la mola, ubicada en un estatge

⁶ ASENSIO FERRER, Àlex. Op. Cit. p. 163.

⁷ AMAT I DE CORTADA, Rafael d'. *Excursions d'en Rafael d'Amat Cortada i Senjust per Catalunya i el Rosselló en l'últim quart del segle XVIII*. Barcelona, 1919. p. 79.

superior. Sobre l'esquena d'aquesta edificació hi ha una bassa fastuosa amb una làmina d'aigua de 565 metres quadrats i una capacitat d'emmagatzematge d'uns 1.200 metres cúbics. La situació del cup de desguàs en determina la geometria, que adopta la forma d'un pentàgon invertit, i confereix al dipòsit un lleuger pendent en direcció N-S.

El molí apareix en els cadastres d'Alella del segle XVIII i en els censos d'activitats del Masnou del segle XIX, que el descriuen com a molí de dues pedres. Segons Lluís Bonet, les restes del molí inferior es troben enrunades, sota la carretera.⁸ Durant el segle xx es va continuar utilitzant conjuntament amb el forn, sobretot en temps de guerra i postguerra per subministrar pa a les masies properes i a una fleca que hi havia a la pujada de Montgat, per obra del masover Joaquim Colomer, mort al front de guerra, i fins a 1959 de la mà de son germà Joan.⁹

Avui dia, la maquinària del molí roman intacta i el safareig, en perfecte estat de conservació, se segueix nodrint de l'aigua de dues galeries subterrànies que neixen en les immediacions del torrent de l'Auguera i de la riera d'Alella i que, en sobreeixir, s'escola directament al mar. En el passat, una part d'aquest cabal era destinat al reg de diverses peces de terra pròpies i d'altres de sotsestablertes, sota el pagament de determinades exaccions.¹⁰

Segons diverses transcripcions i traduccions d'un document original en llatí intitulat *Gratiariums, Petri III, pars I*, el 18 de gener de 1323, el rei Jaume II hauria fet concessió en exclusiva al seu escrivà i ciutadà honrat de Barcelona, Jaume de Sant Climent, de totes les aigües que trobés a la riera d'Alella i als altres torrents, rieres i llocs existents en la Parròquia de Sant Feliu d'Alella i de Tiana per a l'ús d'un molí que es proposava construir prop del mar «*in loco vocato Descastellar*».¹¹

L'emplaçament coincideix a totes passades amb el promontori que avui ocupa can Teixidor. La transliteració de documents dels segles xiv a xviii és relativament rica en referències al «mas Castellar» i el «molí de Castellar». El 1445 trobem esmentat «lo torrent dels Mayas sive dels Castellans». En el cadastre de 1738, Francesc Santpere declara una casa prop de la platja i unes peces de terra situades «en la partida de Castellar»,¹² i encara a l'aixecament topogràfic de 1919 que acompanya les actes de delimitació del

⁸ BONET I GARÍ, Lluís. *Les masies del Maresme*. Barcelona, 1983.

⁹ MURAY, Joan. *Can Teixidor. XX segles d'història viva*. Vilassar de Mar, 2000. p. 28.

¹⁰ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. fol. 325v i 416v. El 9 d'agost de 1512, Pere Torra va sotsestablir a Joan Santpere del poble de Teià una peça de terra de dues mujades sota domini de Guerau Desplà, amb aigua del seu molí per regar una hora cada setmana, davant del notari Esteve Soley.

¹¹ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 470.

¹² ACA. Hisenda. Lligalls. 3570. núm. 11

terme municipal hi apareix representat un dels vèrtexs al «turó de Castellans».¹³ De tot plegat s'infereix la possibilitat que hi hagués existit un punt de guaita en contacte visual amb el castell de Montgat.

Un cop edificat, l'any 1339 Pere III ratificà i amplià a Sant Climent i el seus successors el dret a disposar de les aigües d'ambdues parròquies per a d'altres usos a ses lliures voluntats: «*Et nunc nobis duxeritis suplicandum ut cum dictum molendinum tam constructum su et dictas aquas ad dictum et alios necessarios habeatis dinaremun concessionem vobis facere*».¹⁴

Aquest privilegi es traslladà poc després als senyors de la Casa d'Alella «en virtut de regoneixensa de la compra feta y firmada [per Pere de Sant Climent] al espresat Pere Desplà a II de las Kalendas de Juny 1348».¹⁵ Juntament amb els drets sobre les aigües, els Desplà van adquirir el domini útil del molí i el mas Castellar, també dit Pujades, la qual cosa donaria pistes de qui eren llavors els seus emfiteutes.¹⁶ El domini eminent, tanmateix, requeia en el monestir i prior de Sant Miquel del Fai.

El 1411, Guerau Desplà va establir a Pere Torre les aigües i l'heretat a cens de cinc lliures i un sou, pagadors per Santa Maria de març, i dos parells de gallines per Nadal. És possible que el seu cognom donés nom al mas Torre del Molí o «Torra de Vall»,¹⁷ com l'anomenava el rector d'Alella Francesc Riu, per distingir-lo del mas Torre i Febrer, situat a la mateixa parròquia, i és segur que ell i els seus descendents —anomenats Torra, Torras o Torramoner en la documentació— s'encarregaven de l'explotació del molí. A mitjan segle XVI se n'ocupava Joan Torras, com a successor de Francesc Torras, «*molinerio ajusdem Parrochia et isti titulo stabilimenti sibi facti per Dn Franciscum de Plano, militem Barna populatum*».¹⁸

Precisament Francesc Coromines, àlies Desplà, va aconseguir el 1445 el domini directe de «*totum ipsum mansum vocatum de Turri quem Bernardus de Torra habit et tenet per dictum monasterium et sub dominio et alodio [de Sant Miquel del Fai]*», mitjançant un acte de permuta a canvi de diversos tallers i habitatges situats al vicus barceloní de la Bòria i d'en Coromines.¹⁹

¹³ Instituto Geográfico Nacional (=IGN). Planimetria núm. 080130 corresponent al Masnou, de 28 de febrer de 1919. <http://www.ign.es/web/mapasantiguos/#map=15/257029.06/5083339.53/0> [consulta en línia realitzada el 20 de maig de 2018]

¹⁴ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 470.

¹⁵ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. Acte rebut en poder del notari de Monells Bernat Martín. fol. 471.

¹⁶ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 471.

¹⁷ Arxiu Parroquial d'Alella (=APA). *De redditibus ecclesiae Sancti Felicis Alella*. Torra de Fabrer per los Anis de Gabriel Company. p. 98.

¹⁸ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 581.

¹⁹ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 113 i 199. Davant del notari Bonaventura Navés, a 19 de juliol de 1445.

Amb aquests antecedents, el 8 d'agost de 1581 Lucrècia de Montcada va atorgar nou establiment del mas a Francesc Torramoner.²⁰ Feia tot just una dècada que havia obtingut de la Batllia General el reconeixement dels seus drets successoris, amb l'advertiment de l'assessor Ferran Fiveller que «que no sia alguna persona estraña o privada de qualsevol lley o condició sia que gose o presumesca a pena de deu lliures trencar ni rompre los rechs, aqueductos, los quals la lltre Comptesa de Aytona te [...] a pena de sinch lliures de nit y cinquanta sous de dia ningú no gos regar ni altrement prendre de dita aygua sens llicencia, facultat y permis de la dita lltre Sra». Durant el procés, Jeroni Cerdà assegurava que «ell testimoni ha vist y llegida la dita concessio Real de dites ayguas [...] y ha presos y rebuts alguns de dits censos com a majordom de dita lltre Sra», i corroborava que «lo es en Torramoner de Alella per la aygua pren per raho de son molí te en dita Pa». ²¹

Per conèixer la primera descripció del molí hem d'esperar al 24 de desembre de 1593, amb motiu de la creació i venda de «*cierto censal*» per part dels cònjuges Francesc i Jerònia Torremoner «*en que hipotecaron el manso Castellar*» [...] «*cum molendino quod ibi est, molis, rotis, pro ut ab antiquo erant et hodie sunt, quod quidem molendinum ad molendum apparatus existit et cum bacía, rego et aqua ad dictum molendinum decurrentem*». ²²

Senyors temporals

Com feia la Corona, també l'establient podia arrendar o alienar temporalment els seus drets senyorials a canvi d'una contraprestació econòmica. Pels volts de 1600, els serveis que els marquesos d'Aitona prestaven a la monarquia hispànica els allunyaven cada cop més dels seus feus a Catalunya, de manera que van delegar el cobrament i administració dels seus béns a Alella en tres ocasions: primer en el ciutadà honrat Montserrat Navarro; posteriorment en el cavaller Agustí de Lana i el seu fill Erasme de Lana i Fontanet, que fou mestre racional de la Diputació i conseller en cap de Barcelona, i més endavant en Pere de Magarola i de Llupià, tresorer de la Seu de Barcelona. Tots ells se succeïren en l'exercici de la senyoria del lloc, com s'infereix de les signatures que requereixen el vistiplau de Magarola «com a successor de Lana i abans de Navarro».

En aquest context, el 17 d'agost de 1619 Agustí de Lana va atorgar a l'esmentat Joan Torra un nou precari sobre l'heretat.²³ El 27 de setembre de 1634, la seva vídua Elisabet

²⁰ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f.271 i 325v.

²¹ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 464.

²² ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 358v.

²³ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 350v.

va vendre per 800 lliures a Pere Dauder el mas «que tenia establert pels hereus de Montserrat Navarro»; és a dir, la seva vídua relict, Marianna Navarro.²⁴

Quan el 1656 els marmessors de Dauder la van vendre en encant públic a Jaume Galvany per 5.380 lliures s'especifica que «el auto se encuentra firmado por Magarola por razón de dominio como sucediendo a Montserrat Navarro».²⁵ El mateix passa amb motiu de la «venta hecha y firmada por los albazeas del testamento de Jaime Galvany, comerciante, a favor de Jaime Texidor, mercader». Per tot, Teixidor va satisfer 8.200 lliures als marmessors i 120 dobles d'or, corresponents al preu dels lluïsmes, a Pere de Magarola.²⁶

Aleshores, Magarola apareixia com a «pocessor o quasi de los derechos dominicales» de la Casa d'Alella, segons «pacto de retro en fuerza de venta al quitar que le havia firmado un año antes Erasmo de Lana y Fontenet, sucesor de dho Desplá». Aquest «estado de pocesion en pacífico goce y cobro del canon o censo anual» li devia procurar unes bones rendes si tenim en compte que, a mitjan segle, Francesc de Montcada i la seva dona Margarida d'Alagó van liquidar 1.500 lliures a favor de la vídua Elionor de Lana i dels donzells Montserrat i Jeroni en concepte de «censos terçonos sen decima et alios redditus que dictis Marchionibus in Pa et termino de Alella».²⁷

Aquesta situació fineix amb l'adquisició de les Quatre Torres per part del cavaller Joan Baptista de Mata. Amb la compra es preveia la redempció d'aquella facultat a favor del nou adquirent. Efectivament, el 27 octubre 1670 Magarola «revendió, cedió y transfirió a dho Dn Juan Bautista de Mata todos los censos, décimas y demás derechos dominicales que a carta de gracia a favor de Da Eleonor de Lana concedido por el mero executor en nombre de Da Lucrecia de Moncada, Gralla y Desplá y Dn Gastón, su hijo, que después por los successores de Da Eleonor con el mismo pacto al quitar fueron vendidos a dho Pedro Magarola». I així és com durant la minoria d'edat del seu fill, la vídua Antònia de Mata «intenta probar que ha sucedido a M. Navarro y a Dn Agustín de Llana y que por consiguiente será señora alodial y directa».²⁸

Un plet de llarg recorregut

Com s'ha vist, després de dos segles de possessió emfitèutica i d'explotació del molí per part dels Torra, el mas passa a mans de persones de condició benestant, sovint ab-

²⁴ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 350v. Davant del notari Pere Moret, a 27 de setembre de 1634.

²⁵ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 373. Davant del notari Francesc Avella, a 16 de juny de 1656.

²⁶ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. Davant del notari Jeroni Galí, a 9 de gener de 1669.

²⁷ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 23 i 317.

²⁸ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 317, 409, 418. Instrument de venda d'Anna de Silva i Corella i dit fill Miquel Francesc de Montcada a favor de Joan Baptista de Mata. Davant del notari Bonaventura Torras, a 20 d'octubre de 1670.

sentistes, que arrendaran el molí. Els últims Torramoner havien reconegut l'ascendència de la Casa d'Alella sobre els seus béns com a "terra submissa". Però a partir de llavors es venen peces de terra i es fan nous establiments per part dels successius tenidors del mas sense el consentiment dels seus titulars, apropiant-se dels rèdits. En la transmissió dels marmessors de Dauder a Galvany, el molí és descrit com a «ad jure proprio, sive per francum alodium habemus et possidemus», i "por el año 1648" el botiguer de teles Jaume Roure, «supuesto heredero de Pedro Dauder», «hipotecó el dicho molino enunciándolo franco en alodio». Vet aquí la llavor d'un llarg litigi entre els casals de Mata i Planella, com a successors de Desplà i Teixidor, respectivament, que s'iniciarà el 1762 i que no es clourà fins al 1848.

A la mort de Dauder, «o la ignorància de los successores o su mala fe» va motivar la ficció de Galvany, Teixidor i Planella «de hallarse cabalmente enteros señores directos»,²⁹ ja que s'alimenta interessadament la creença que les aigües van ser establertes sense contraprestació de cap cens, «con plena y entera libertad».³⁰

Davant d'aquesta «usurpació de firma», la vídua Maria Antònia de Novell i el seu fill Marià de Mata van recórrer a la Reial Audiència i al Tribunal de Capbreuacions per exigir el reconeixement del seu domini «sobre censos y casas» i el venciment de «las anualidades y laudemios tal vez adeudados» per part de Teresa de Llar i el seu fill Francesc Gaietà de Planella. Al principi, el comte de Llar i baró de Granera s'hi negà en rodó, després apel·là a la "prescripció" i al final es declarà «prompto a cabrear y reconocer alodio y dominio directo de Antonia de Mata el referido manso Torra».³¹ Es tractava, però, d'una maniobra evasiva, ja que, malgrat la sentència condemnatòria dictada pel jutge Ventura Ferran el 24 de juliol de 1797 i la signatura d'una concòrdia entre les parts el 21 de juny de 1798,³² la capbreuació no es va fer efectiva. Ben al contrari, els Planella van fer oïdes sordes i el 1815 «compelió juicialmente» al mariner Joan Alsina i al negociant Pere Roca, tots dos del Masnou, «para que le reconociesen como dominio directo y alodial y le pagasen los laudemios correspondientes» per la compra de tres cases situades a la partida del torrent Umbert.³³

²⁹ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 458v

³⁰ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 507.

³¹ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 113.

³² ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 543 i 566-571. Davant de l'escrivà Josep Llopart.

³³ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 543 i 572.

Com ja va fer una vegada el 1775 per intentar rescabalar-se,³⁴ la casa de Mata va tornar a subrogar el cobrament dels deutes. El 14 de gener de 1824, Gaietà de Mata i de Càrcer, «caballero maestrante de Ronda y coronel de los Reales Exercitos», va atorgar conveni amb el cordoner Josep Martí i el calceter Jaume Barri i els va cedir tots els drets per reclamar en nom seu el pagament dels endarreriments i la confessió i la capbreuació del domini directe.³⁵ Entre aquests havers s'hi comptaven el lluïsmes i les setanta-nou anualitats del cens de dos parells de gallines per l'establiment d'aigües que Bonaventura Planella va fer als Sors, segons la concòrdia de 8 d'abril de 1745.

El molí de can Sors

Els Sors —o Sorts, indistintament— eren una de les famílies més acabalades i influents d'Alella. Joan Sors va exercir de batlle borbònic des d'octubre del 1713 fins a la seva mort, el 1717. El 1729 ho era també el seu fill Jaume, que posteriorment va ser regidor.

La casa pairal i el nucli principal de les seves propietats es trobaven a la zona d'Alella de Mar. Les seves terres es comptaven entre les més fèrtils i les de major rendiment del terme. Estaven majoritàriament situades a banda i banda de la Riera d'Alella, des de la plana fins a la platja, i eren irrigades mitjançant un sistema de canalitzacions amb aigua captada i conduïda fins a l'heretat a través de dues galeries subterrànies: la mina de la Riera o de Baix i la mina dita de Rials o de Dalt, que naixia a l'hort del mas Torre i Febrer. Aquesta última conducció aportava el cabal necessari per accionar un parell de molins fariners que el 1866 eren «movidos por ruedas de eje vertical bastante imperfectas con dos muelas cada una y una altura de caída de 6 metros próximamente. Movido el primer artefacto, lo puede ser el segundo, que le es inferior y que fácilmente puede aprovechar las aguas que aquel abandona. Para su movimiento se necesita una fuerza útil de 6 caballos que con la altura de 6 metros que tiene su salto y adoptado el coeficiente de 0,25 exige un volumen de 300 litros por segundo».³⁶

³⁴ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. El 30 de gener de 1775 i a canvi de 3.700 lliures, els Mata cedeixen com a arrendataris "la reclamació de tots los lluïsmes, tersos, foris capis y pencionis per los pocsorsors de fincas situades en la Pa de Alella", així com les facultats d'obrir la corresponent capbreuació i d'interposar i seguir totes les causes que se'n derivin a Esteve Llosellas i els seus socis: Josep Millet i Valentí Febrer, xocolaters; Marcel Pla, sastre, i Pau Llosellas, comerciant, tots de Barcelona. Si en dos anys no recapten la quantitat reclamada, la Casa de Mata se'n quedarà la meitat i els reemborsarà la resta. Signen l'acord de transacció i concòrdia davant notari Josep Lluch i Vilallonga, a 27 d'abril de 1775.

³⁵ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 537 i 562-565. Mata cancel·la el deutor que els arrendataris tenien contret amb ell a canvi que divideixin l'import recaptat en quatre parts: una per a ell i tres per als cessionaris, incloent-hi les despeses de funcionaris i capbreuació.

³⁶ Agència Catalana de l'Aigua. Expedient de Rita Miralda sobre perllongament de la mina de Rials o de Casa Sors, d'11 de setembre de 1866.

Avui, tots aquells aparells ja no hi són, però es conserven parcialment l'edificació que els acollia, reconvertida en habitatge unifamiliar, i la bassa que els alimentava, integrada en el jardí. El «mulí Sors» apareix representat gràficament i identificat amb aquesta llegenda en el plànol d'amillament de 1858, i el seu record ha quedat gravat en la toponímia de la zona i dona nom al carrer on es troba la casa.³⁷ L'edificació constituïa un element distintiu que determinava el caràcter i la fesomia de la finca, i, així com existien «la feixa dels roures» o «l'hort de mar», també hi havia una «feixa del molí» i un «hort del molí de dalt». Com a can Teixidor, la subordinació d'un dels ginys respecte de l'altre va motivar que fossin distingits com a «molí de dalt» i «molí de baix».

La construcció s'inicià el 1742 amb la prescriptiva autorització de la Batllia General³⁸ i sobre la base de dos establiments anteriors: un del 16 de juny de 1364 en què «Pere de Pla, ciutadà de Barcelona, establí a Jaume Sors, pagès, y als seus perpetuament la aygua del Rech que anaba al molí de dit Sr Dn Pere de Pla per a regar aquella pessa de terra que Bernat Cabús establí a dit Jaume Sors baix la imposició de un parell de gallines, de annuo cens pagadores lo die de Nadal». I un segon, del 21 de gener de 1471, en què «la Sra Eleonor de Pla, muller del Sr Dn Fch de Pla, cavaller en Barna populat, [...] establí a [un altre] Jaume Sors [...] lo empriu de regar sempre que lo dit Sr y los seus volguessin aquella pessa de terra de tinguda quatre o sinch quartans de ordi de sembradura poch mes o menos situada en lo lloch dit lo Prat de la aygua emperò del Rech del Molí de Castellar, alou de dit Sr Desplá, que possehia en Torra Moliner, baix la imposició de un parell de gallines de annuo cens pagadores lo mateix dia o festa de Nadal».³⁹

Per reunir les cinc-centes lliures de «lo preu fet de una mina y molí me ha de fer y construir» el mestre de cases de Mataró Josep Llorens, Sors va haver de vendre per cent quinze lliures una peça de terra bosquina situada a la parròquia de Teià, «sobre lo Masnou», de manera «que la mina y molino en effecto se hizo despues del mes de Enero de 1742». Tan bon punt iniciades les obres, el 5 d'abril van ser paralitzades per la denúncia de Bonaventura Planella. Aparentment, el conflicte es va resoldre amb la concessió d'un nou establiment de Planella a Sors el maig de 1743, «y per consegüent se entenga alsada la inhibició de treballar feta així a dit Sors com a Miquel, Jaume y Bartomeu Domenechs y demes que treballavan en dita fabrica».⁴⁰ Fixant com a entrada un parell de capons bons i a canvi del pagament d'un cens anual de sis sous pagadors el 15 de maig, Planella li atorgava llicència per construir «unum moledinum farinerium una cum domibus

³⁷ El plànol d'amillament de 1858 es troba exposat al despatx de l'alcaldia de l'Ajuntament d'Alella.

³⁸ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 578-586.

³⁹ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 328-329, 337 i 421v. Davant del rector d'Alella Francesc Canals i del notari Bartomeu Bosch, respectivament.

⁴⁰ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 2674. Causa de los tutores y curadores de los hijos de Francisco Sorts, labrador de Sant Feliu de Alella, contra Pablo Arenas y Antonio Torras, y otros.

et casal iac cum bassi et canali et cum duabus, tribus vel pluribus molis molariis et tot quo fabricare volueritis et cum aliis utensilibus ad molendi officium destinatis [...] cum sequia, sive reco et aquaducto». A continuació li donava permís per disposar sense limitació de cap altra persona de les aigües subterrànies i «defluentem» tant del torrent de Rials com de la Riera d'Alella, i «recipere quantam volueritis» per «rigare omnes et singulas terres, honores et possessiones supradicta vestra hereditatis» i per aconseguir-la fins «ad dictum molendinum ad opus molendi triticum et alii granorum genera vobis benevisa et inde recipere seu recipi facere pro molturis emolumenta et jura pro ut anno personis qui ibi ad molendum venient et frumenta ac alia grana portaverint convenire poteritis».

Per la seva part, l'establient es reservava el dret a «pendrer les aigües en lo desguasadero del mateix molí sens que dit Sors las pugua girar a altra part, ni degan aquells contribuir o ajudar a dit Sors en la construcció, manutenció y escura de la mina, conducto, rech, bassa y demás del molí de dit Sors, podent dit Sr de Planella y los seus per est efecte fer y construir a propis gastos en lo puesto y conformitat que de comú consentiment las dites parts elegiran una mina, sequia, rech o conducto fins allí ahont apareixerà a dit Sr de Planella [...] en la qual mina podran dits Sors en dita heretat obrir las fiblas que voldran y en los puestos que los apareixerá pera regar sempre y en todas las ocasiones que voldran todas las terres de sa heretat [...] Serà emperò de la obligació de dits Sors luego de haber acabat de regar lo tancar dites fiblas a fi de que las aigües no se desperdicien y pугan aprofitarlas dit Sr de Planella y los seus sens que dit Sors dega pagar cosa alguna, sino tant solament dega prestar paciencia per passar aquella per sas terras».⁴¹

Ben aviat, aquell acord va semblar perjudicial per a Planella i ja el 1744 es va originar una «disputa» amb la vídua i els hereus de Jaume Sors sobre «la utilidad y beneficios de la agua de la acequia o cauce del molino» que va acabar en l'esmentada concòrdia de

⁴¹ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f.578-586. Establient fet y firmat per Dn Ba de Planella y Texidor vehí de Barna a favor de Jaume Sors, pagès de Sant Feliu de Alella, de las aigües de la Riera de Alella y torrent de Rials ab facultat de construir un molí. Davant del notari Joan Olzina, a 13 de maig de 1743.

1745. El document descriu dos pactes. En primer lloc, els Sors cedien i renunciaven a la preferència de reg i, a canvi, Planella pagaria les quatre referides gallines en lloc seu «y acudiría puntualmente con el pago de los prenotados censos a su verdadero acrehedor».

Transitoriament, el pacte segon preveia «que durant lo espay o termini de dos anys del día present pугan dits Eulalia, Jaume y Fco Sors y los seus regar tres vegades en cada any las sobreditas pessas de terra de las ayguas del dit Rech per medi de les fiblas q per est efecte se troban fetes en lo mateix rech, en esta forma; ço es la terra que se troba situada sota lo safareix de dit Sors, a bassades, y lo demás que es a sobre, en la mateixa conformitat que fins vuy se ha acostumat a regar sens contradicció alguna de dits Srs de Planella [...] luego emperò de finits [...] pугan dits Srs tancar, y paredar las dites fiblas pera que dits Sors y los seus no pугan valerse en manera alguna de las ayguas de dit Rech, y ab dits pactes y no altrament fan la pnt renuncia y cessió, y resilint, cassant y annullant en quan a son interès los sobre chalendats dos actes de establiments y totes las forças y obligacions de aquells».⁴²

Malgrat aquesta renúncia explícita, el plet introduït el 1762 per la Casa d'Alella en la Reial Audiència incloïa la defensa dels seus drets sobre aquelles concessions, que aleshores considerará «traspassades» a Planella, i instava, en conseqüència, a la liquidació de tots els censos i lluïsmes. El requeriment també englobava les aigües establertes de forma «fraudenta» als Sors el 1743, ja que «las concedió maliciosamente sin que fuese Domino Directo»,⁴³ així com l'augment de cabal per al seu molí que obtingué el 1745 de «quienes antiguamente eran los posesores útiles de dichas aguas». Per aquesta raó, el 1825 els cessionaris de la casa de Mata oferien dues opcions a Planella: «que pague el laudemio bien sea graduando el beneficio o producto que rinda el tal molino con el aumento de las aguas o bien según el valor de las plumas adquiridas».

Un molí nonat

En el decurs del procés, diverses persones van ser cridades a declarar. El 1792, Antoni Colomer situava a Anton Sors com a «actual arrendatario» del molí del mas Torra, «por orden del cual ha trabajado lo que se ha ofrecido por aquel correspondiente a su oficio de herrero».

Aquesta relació contractual es remunta pel cap baix a l'any 1780. Al principi, la durada era de tres anys i el cànon anual, de noranta lliures. El 1786 la concessió es va ampliar a quatre anys; i el 1790, a cinc. En contrapartida, l'import de l'arrendament es va rebaixar

⁴² ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 328-329 i 337-340. Davant del notari Joan Olzina, a 8 d'abril de 1745.

⁴³ ACA. Reial Audiència. Plets Civils, 15108. f. 543.

a setanta-cinc lliures. No sabem si va ser degut a algun desacord amb Planella, però el cas és que a principis del segle XIX Anton Sors va projectar la construcció d'un tercer molí en terres de la seva propietat situades a mig camí dels altres dos. Per fer-ho possible, va anivellar el terreny, va foradar un pou, va interrompre la mina construïda arran de la concòrdia de 1745 i va desviar-ne les aigües cap al «nuevo conducto qe ha hecho unos 5 ó 6 años hace, cortando el antiguo qe conducía las aguas de su molino al de Planella».⁴⁴ Al final, el projecte no es va dur a terme, i la finca fou adquirida per Romà Fabra, marquès del Masnou, que devia apariar aquella infraestructura hidràulica per donar forma al llac romàntic del Bell Resguard.

El molí de can Jonch

Can Jonch és una masia situada en el quadrant nord-oriental del municipi, a l'entreforc de les rieres de la Coma Clara, a llevant, i del Pont, a ponent, ben bé sobre la petja de l'antic camí a Vallromanes que mena cap al Vallès a través del coll de Font de Cera. Els seus estadants eren pagesos benestants que en ocasions actuaven com a «senyors mitjans». L'heretat ocupava les terres de tres antics masos rònecs –Calm, Font i Grifà– i a mitjan segle XIX disposava d'una gleba de vuit hectàrees plantades de ceps i tarongers i de dues mines d'aigua.

Aleshores, aquestes conduccions eren conegudes com la mina del Pont d'en Jonch i la mina d'en Casas o de la Bassa Regadora. La primera era pròpia de l'heretat i es nodria de les aigües que davallaven de Font de Cera, mentre que la segona pertanyia a can Colomer i tenia el seu origen en una alzina secular situada sota de can Cabús.

En diversos assentaments notariais del segle XVII referits a Joan Pau Jonc es descriu el «mas vocato Jonch cum quintana terra in qua ipso mansum est fundatus cum fontana aqua» i es fa esment a una peça de terra «cum aqua et rigandum do manso Jonch unita et agregata». Finalment, el 19 de novembre de 1638 els tutors del pubill Joan Jonch van confessar «aquella aygua que discorra ó ix del torrent de Troch y Font de Cera per regar las terras». Totes aquestes captacions s'aconduïen fins a un sistema de basses. El plànol d'amillament de 1858 n'hi representa dues: una de quadrangular emplaçada a l'era de davant del mas, i una de més grossa amb una acusadíssima planta pentagonal, a la part del darrere. Sota seu hi havia una construcció que albergava un molí fariner d'una sola pedra, pel qual Josep Jonch tributava una lliura i deu sous el 1738.

⁴⁴ ACA. Col·leccions. Mapes i plànols, 555.

En una *Notícia dels Particulars del Poble de Alella que regan las suas terras, Heretats y Molins en virtut de establiments concedits per la Batllia General* s'assenyala que can Jonch «te molí y rega per concessió» i que el mas Monar «rega de la aygua quant hix del Moli de Jonch».⁴⁵ Una inscripció del Registre de la Propietat indica que l'autorització per poder-lo construir li fou atorgada el 25 de novembre de 1726, i que deu de les plomes de la mesura i pes de la ciutat de Barcelona que servien per al seu ús es tenien en alou i domini directe del Reial Patrimoni al cens d'una pensió anual de deu rals.⁴⁶

Per fonts indirectes sabem que el molí ja hauria desaparegut el segle XIX. A diferència del de can Sors, que hi apareix consignat, el plànol d'amillament de 1858 no l'identifica, i el 1914 ja es parla obertament en passat del «molino harinero que había en término del referido pueblo» quan el marquès de Castellbell va sol·licitar la legalització de l'aprofitament de les sis plomes d'aigua que el 1841 havia adquirit el seu antecessor, Manuel Gaietà d'Amat Peguera i de Rocabertí, a Eulàlia Jonch i Torras i el seu fill Francesc Antoni.⁴⁷

Per la seva part, el safareig va seguir en ús fins a dates recents, associat al reg d'horta i fruiters. Tenia una longitud de trenta metres i una làmina d'aigua de dos-cents cinc metres quadrats, i fou enderrocat per la propietat entre 2015 i 2016, segons es desprèn de l'anàlisi de les ortofotos de l'ICGC, després que un episodi de pluges en provoqués l'esllavissament parcial.⁴⁸

⁴⁵ BC (= Biblioteca de Catalunya). Núm. Registre 7130. Arx. 732.

⁴⁶ Registre de la Propietat Immobiliària de Mataró. T-703. p. 209A. Alella. Finca 35. Inscripció 29. Compra d'aigua.

⁴⁷ Agència Catalana de l'Aigua. Expedient núm. 3280, de juliol de 1914, instat per Joaquim de Càrcer i d'Amat, marquès de Castellbell.

⁴⁸ Institut Cartogràfic i Geogràfic de Catalunya (= ICGC). www.icc.cat/vissir3 [Consulta en línia realitzada el 20 de maig de 2018].